

Czesław Miłosz
Údolie Issy

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

DOLINA ISSY

Copyright © 1955, The Czesław Miłosz Estate

All rights reserved

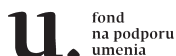
Translation © 2018 Miloš Ferko

Cover design © 2018 Ľubica Končeková

Slovak edition © 2018 Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov,
spol. s r. o., Bratislava

e-mail: vsst@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

Vydanie knihy finančne podporil Fond na podporu umenia

a Literárny fond

VYDAVATEĽSTVO

SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV,

spol. s r. o.

Czesław Miłosz: Údolie Issy

Z poľského originálu *Czesław Miłosz: Dolina Issy*, TMM Polska/Planeta Marketing,
EU, 2007 preložil Miloš Ferko

Redakčná a jazyková úprava Agáta Karčová

Obálka, grafická úprava a sadzba Ľubica Končeková

Tlač P + M, s. r. o., Turany

Prvé vydanie

Vytlačené na Slovensku

ISBN 978-80-8202-019-2

Czesław Miłosz

Údolie Issy

Dodatok po rokoch

Mnohí čitatelia pokladajú túto knihu za autobiografický román. Ibaže hranice medzi pravdou a výmyslom sú v tzv. krásnej literatúre nejasné a reálne detaily bývajú podrobené ďalekosiahlemu prepracovávaniu. Toto sa vzťahuje aj na Tomáša, ústrednú postavu môjho románu, ktorý je čiastočne mnou. Aby som však nezakalil čitateľský pôžitok, nepustím sa do analýzy toho, čo je autentické a čo fiktívne. S jedinou výnimkou, ktorá sa týka geografických reálií. Podarilo sa mi stvoriť tak trocha mýtický kraj údolia rieky, ktorú som nazval Issa, a môžem teraz vysvetliť, odkiaľ som čerpal prinajmenšom niektoré súčasti tejto krajiny. Máme tu do činenia s lokalitou, v ktorej som sa, uprostred etnickej Litvy, nad riekou Niewiaża¹ narodil. Zvolil som názov Issa, pretože je pravdepodobne veľmi starý, pochádza azda ešte pred invázie Indoeurópanov a označuje niekoľko európskych riek. Okrem toho má k nemu blízko iná litovská rieka, Dubissa.² Svoj únik pred skutočným názvom vnímam ako túžbu zaistiť si voľnosť spriadania báje.

Niewiaża tvorí odpradávná hranicu medzi Žmudou³ a tzv. Hornou Litvou.⁴ V stredoveku Žmud' istý čas patrila Rádu nemeckých

¹ litovsky *Nevėžis* (pozn. red.: Táto aj všetky nasledujúce poznámky pod čiarou okrem označenej sú poznámkami prekladateľa.)

² lit. *Dubysa*

³ Žmud' – jeden z piatich etnografických regiónov Litvy nachádzajúci sa na severovýchode krajiny (litovsky *Žemaitija*, poľsky *Żmudź*).

⁴ Ide o severozápadný región Litvy (lit. *Aukštaitija*).

rytierov. Farský kostol v Kiejdanách,⁵ teda na samotnej hranici, bol voľakedy tvrdzou rytierov. Z Kiejdan vedie pozdĺž rieky Niewiaža cesta na sever do Poniewieža,⁶ na juh do Kaunasu. V *Potope* Sienkiewiczza sú, podľa pravdy, Kiejdany pod záštitou magnátskej rodiny Radziwiłłowcov centrom kalvinizmu na Litve, preto sa napokon v meste a jeho bezprostrednom okolí ocitlo mnoho cudzozemských, škótskych či holandských rodín a iných prisťahovalcov. Neďaleko Kiejdan sa nachádza tzv. Lauda,⁷ ktorá pozostávala zo statkov a osád zemanov – takých, ako boli napríklad Pacunele⁸ či Wodokty,⁹ do ktorých Sienkiewicz umiestnil začiatok príbehu *Potopy*. Obyvatelia Laudy, ktorí sa tam usadili na príkaz veľkoniežaťa Vitolda, rozprávali po poľsky až do päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Ako vyzeralo údolie rieky Niewiaža v devätnástom storočí, sa dozvedáme z memoárov Jakuba Gieysztor, významnej historickej osobnosti, známej medziiným počinmi na Litve v búrlivých rokoch 1862 – 1863. Mimochodom, Gieysztorova usadlosť, Ignacogród, sa rozprestierala niekoľko kilometrov od obce Szetejnie,¹⁰ ktorá bola vlastníctvom jeho priateľa a môjho pradedu Szymona Syrucia. V úryvku z Gieysztorových memoárov pod názvom *Wycieczka nad Niewiażę* (Výlet k Niewiaže) publikovanom v periodiku *Upominek wileński* (Vilniuský suvenír) roku 1879 a venovanom Józefovi Ignacovi Kraszewskému nájdeme opis Kiejdan, v ktorých Gieysztor nadobudol základy školského vzdelania, ako aj opis šľachtických usadlostí pri rieke, a medzi nimi tiež sídla Szetejnie: „Pred nami rozsiahla osada, stavby zo všetkých strán obklopené pôvabnými stromami, lesík sťa v prírode maľovaný – to sú Szetejnie. Jednako si veľmi dobre pamätám, že keď som bol malý, prázdnu vyvýšeninu zahaľovala iba tóna dvoch vrúb, žiadne škare-

⁵ lit. *Kėdainiai*

⁶ lit. *Panevėžys*

⁷ Historicko-etnografický región pomenovaný podľa riečky *Liaudė*, pravostranného prítoku Nevėžys. Rozprestieral sa severne od Kaunasu medzi riekami Nemunas, Neris a Dubysa, mal rozlohu zhruba 6 500 km².

⁸ lit. *Pociūnėliai*

⁹ lit. *Vadaktai*

¹⁰ lit. *Šeteniai*

dé staviská tu nekvárili oko. Dnes sú Szetejnie, vďaka vytrvavej práci a vkusu Szymona Syrucia, jedným z najkrajších majetkov. Aký to len vzor pre našich zemanov, aby skrášľovali svoje sídla a činili ich oku lahodiacimi natoľko, že si na ne človek chce uchovať spomienku. Kraj náš tak nadobudne civilizovaný vzhľad a azda tiež vlastné deti a vnuci, užívajúc tónu stromov a pohodlné príbytky, pamiatke ich tvorcov blahorečiť budú.“ Čiže stromy v parku, pod ktorými som sa hral, boli zasadené pradedom Syruciom, otcom mojej babky Józefy, vydatej za Zygmunta Kunata. A dom iste Syruciovi vďačil za interiéry ako z flámskych obrazov a bohato zásobenú knižnicu. Nuž, a toto je rodisko môjho Tomáša, v románe nazvané usadlosť Stratené.¹¹ No viaceré ďalšie detaily sa už s realitou nezhodujú. Podľa románu sa Świątobrość¹² s dreveným kostolom z osemnásteho storočia nachádza hneď pri usadlosti, no v skutočnosti bola od nej vzdialená tri kilometre. Zato kúsky, čo stvárila po smrti Barbarka (v románe som ju nazval Magdaléna), sprítomňujem na základe rozprávání, ktoré som ako dieťa so zatajeným dychom počúval (zachoval sa aj jej hrob na okraji cintorína). Niektoré lokality a názvy blízkych miest sú prevzaté „zo života“ – hodí sa tu teda zopár topografických údajov. Os reliéfu krajiny tvorí Niewiaża, ktorá prúdi zo severu na juh. Nachádzame sa na jej litovskom, nie žmundskom brehu. Na druhej strane boli usadlosti Kałnaberže,¹³ Suryszki, mestečko Surwiliszki¹⁴ a, vo väčšej vzdialenosti od rieky, dediny (v súčasnosti mestečká) sienkiewiczovskej Laudy. Toto usporiadanie pozdĺž osi sa mi výrazne vrylo do pamäti, sprevádzajúc ma pri mojich túlačkách po svete, hodne ovplyvnilo moju predstavivosť. Zato však výjavy, ktoré sa odohrávajú mimo samotného údolia, ako aj scény poľovačiek, sú inšpirované úplne inými lokalitami, predovšetkým okolím mestečka Jaszuny a Rudninského pralesa¹⁵ južne od Vilniusu.

¹¹ v orig. *Ginia*

¹² lit. *Šventybrastis*

¹³ lit. *Kalnaberže*

¹⁴ lit. *Surviliškis*

¹⁵ poľ. *Puszcza Rudnicka*

Ak sa mi podarilo pozornosti čitateľov predostrieť vlastnú krajinu a vdýchnuť jej rozmer báje, stalo sa tak, ako sa domnievam, najmä vďaka mojej spoľahlivej a dobrej pamäti, hlavne pri opisoch domu, v ktorom som sa narodil, a jeho najbližšieho okolia. Celý román sa opiera o dôveru, ktorú obvykle vzbudzuje tento druh „memoárového“ realizmu. A vskutku, mnohým litovským čitateľom, ktorí poznajú knihu v preklade, údolie rieky Niewiaża splýva s údolím rieky Issy, a to poskytuje dôkaz mýtotočného potenciálu literatúry.

Knihu som začal písať v Bone, na francúzskom brehu Ženevského jazera v jeseni roku 1953, text som dokončil v Brie-Comte-Robert neďaleko Paríža v júni 1954. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že po knihách *Zniewolony umysł* (Zotročený duch) a *Zdobycie włości*¹⁶ (Dobytie moci) sa patrí vytvoriť dielo, ktoré by potvrdilo moju reputáciu politicky angažovaného autora. Ja som si však bol vedomý ceny, ktorú platím za tvorbu v tomto žánri. Z dlhodobého hľadiska by pre mňa bola okypťujúca. Musel som zhodiť zo seba túto kožu a nahmatať opäť súvislosť s ozajstnejším ja. Toto hľadanie sa zasa až tak veľmi nelíšilo od mojich dobrodružstiev ducha počas nemeckej okupácie vo Varšave, keď ma zachvátil a vnútorne trýznil des z masakrovania ľudí. Ihneď som vtedy pocítil potrebu vrátiť sa do čias, v ktorých sa takáto krutosť javila nemožnou, do čias, v ktorých detské oči odhaľovali vo veciach na zemi súlad a krásu. Vtedy, roku 1943, som takmer paralelne s knihou *Głosy biednych ludzi* (Hlasy úbohých ľudí) napísal text pod názvom *Świat, poema naiwne* (Svet, naivná poéma). Medzi týmto cyklom básní a *Údolím Issy* je zjavný súvis. V oboch prípadoch detstvo triumfuje – alebo v to prinajmenšom dúfame – nad krutým svetom dospelých, čiže dejinami, pretože detské oči pohlcujú svet v každom z jeho mámvivých detailov. *Údolie Issy* som napísal pre seba, nemysliac na vydavateľov a pravdepodobnosť vydania, vnímal som ho ako akt samoliečby, ktorý mi umožňuje znovuzískanie citlivosti na vnímanie všetkými zmyslami.

¹⁶ Ide o súbor esejí a román, v ktorých sa autor vysporiadal s fázou svojho príklonu k ideám reálneho socializmu a zároveň sa pokúsil systém reflexívne a poeticky analyzovať.

Nuž teda návrat do detských čias a rodných miest – žeby už z dnešného hľadiska klasický ťah emigranta, ako u Mickiewicza v *Pánovi Tadeášovi*? Nedá sa to vylúčiť, najmä preto, že tu máme do činenia s potrebou odstupu zásadnou pre všetky druhy umenia. Čo má utkvieť v umení, musí najprv pominúť v skutočnosti – áno, presne tak, lež iba od nás závisí, aký ošoh z toho budeme mať. Nedomnievam sa, že *Údolie Issy* je plodom clivoty za „malou vlasťou“. Ktosi bol román označil za maskovaný teologický traktát, a vskutku, tá Tomášova zdanlivo rajská záhrada postupne poodhaľuje svoju pozemskú realitu, čiže bolesť a utrpenie. Aj preto sa jeden z kritikov prikláňal k názoru, že v osudoch Tomáša sa dajú postrehnúť niektoré prvky iniciačného románu.

Krakov, august 2000

Začať treba od opisu Krajiny jazier, v ktorej Tomáš žil. Tieto oblasti Európy dlho pokrýval ľadovec, takže ich reliéf má drsnosť severu. Pôda je tu prevažne piesočnatá a kamenistá, hodí sa iba na pestovanie zemiakov, raži, ovsu a ľanu. To je aj dôvod, prečo tu človek nezničil lesy, ktoré trochu zmierňujú podnebie a poskytujú ochranu pred vetrami Baltského mora. V poraste dominuje borovica a smrek, sem-tam sú aj brezy, duby a hraby, zato bukov vonkoncom nieto, hranica ich výskytu sa totiž nachádza omnoho južnejšie. Lesmi tu môžete putovať dlho a oči sa vám neunavia, veď tak ako ľudské mestá, aj spoločenstvá stromov majú neopakovateľné črty, tvoria ostrovy, výbežky, súostrovia, tu a tam značené akousi cestou s koľajami v piesku, horárňou, starou uhliarňou, ktorej rozpadávajúce sa miliere obrástla zeleň. A zakaždým v istej chvíli naskytne sa z vršku výhľad na nebesky modrú tabuľu jazera s ledva postrehnuteľnou škvrnkou potácky a čiarou kačiek, ktoré tiahnu ponad trstiny. V trasoviskách tu hniezdi obrovské množstvo močiarneho vtáctva, na jar v tunajšom bledom nebi neustáva v sériách sa vracajúce vrkanie, kvorr-kvorr slúk – takýto zvuk vyludzuje vzduch v ich letkách z pier, keď vykonávajú svoje monotónne akrobatické kúsky, ktorými si vyznávajú lásku. Ten jemný vrkot a džavot tetrovov, akoby kdesi v diaľke varil sa obzor, a krkanie tisícov žiab na lúkach (ich počet podmieňuje počet bocianov, ktoré hniezdia na strechách chalúp a stodôl) ohlasujú tu dobu, v ktorej po prudkom odmäku kvitne záružlie a lykovec – drobné ružovolilavé kvietky na ešte neolistených kroch. Dve ročné obdobia sú tomuto kraju vlastné, stáby bol pre ne stvorený: jar a jeseň – dlhá, zväčša slnečná, plná vône moknúceho ľanu, trepania trlíc, ktoré doliehajú z diaľky v ozvenách. Husi vtedy premkne nepokoj, strhnú sa zmätene, chcú sa vzniesť za divými, ktoré sa ohlasujú z výšav; stáva sa, že ktosi domov prinesie bociana so zlomeným krídlom: to je ten, čo zachránil sa pred smrťou, ktorú druhovi neschopnému zdolať cestu

k Nílu udelia zobákmi strážcovia poriadku; povráva sa, že tu a tam vlk uchmatol komusi bravka; z lesov počuť hudbu loveckých psov: soprán, bas a barytón brešú v behu, lovia zverinu a podľa intonácie rozoznáte, či idú po stope zajaca alebo srny.

Fauna je tu prechodná, ešte nie úplne severná. Pritrafia sa snehule, ale sú aj prepelice. Veverica má v zime kožušok sivý, avšak nie úplne. Sú dva druhy zajacov – jeden obyčajný, vyzerá v lete i v zime rovnako. Druhý, belák, mení srst' a nedá sa odlíšiť od snehu. Táto spoluexistencia druhov poskytuje materiál rozprávam vedcov, pričom záležitosť komplikuje ešte to, že, ako vravia poľovníci, obyčajný zajac má dve variety: poľnú a lesnú, ktorá sa kríži s belákom.

Človek si tu donedávna zhotovoval všetko, čo potreboval, doma. Nosil hrubé plátno, ktoré ženy rozprestierajú na trávnu a polievajú vodou, aby ho vybielilo slnko. V neskorú jeseň, v čase rozprávok a piesní, prsty vyťahovali za rovnomerného trepania pedálu kolovrátkov z kľbka vlny priadzu. Z tejto priadze gazdine tkali na domácich stavoch súkno, pričom si závistlivo strážili tajomstvá vzoriek: jedličky, sieťky, taká farba na osnovu, taká na útok. Lyžičky, vedrá a hospodárske náčinie tiež stružlikali s využitím vlastného fortieľa – a takisto i topánky. V lete nosievali zväčša lapte pletené z lipového lyka. Až po prvej svetovej vojne začali vznikať spoločné mliekarne a strediská na vykupovanie obilia a mäsa a dopyt obyvateľov dedín začal podliehať zmenám.

Chalupy tu stavajú z dreva, zastrešujú nie slamou, ale šindľami. Vahadlá, ktoré pozostávajú z jednej priečnej tyče, opretej o rozvetvený stĺp a na jednom konci zaťaženej, slúžia na vyťahovanie vedra zo studne. Pýchou gazdín je malá záhradka pri vchode. Pestujú v nej georgíny a ibiš: čosi, čo sa skrúca vysoko po stene a neskrášľuje iba zem a na čo cez plot nedovidiš.

Od tohto všeobecného obrazu treba prejsť k údoliu rieky Issa, ktoré sa v mnohých ohľadoch od Krajiny jazier líši. Issa je čierna, hlboká, s komótnym prúdom, tesne obrastená húštinou, jej povrch miestami ledva vidno spod listov lekien, vinie sa pomedzi lúky a polia umiestnené na miernych úbočiach, majú úrodnú pôdu. Údolie je požehnané u nás zriedkavou černoziemou, bujnou-

ťou sadov a hádam i odlúčením od sveta, ktoré tunajším ľuďom nikdy neprichodilo otravné. Dedinky sú tu zámožnejšie než kdekoľvek inde, čupia buď pri jedinej veľkej ceste, ktorá lemuje rieku, alebo vyššie nad ňou na terasách a večer na seba pokukujú svetlami okien cez priestor, ktorý ako rezonančný mech opakuje buchot kladiva, brechot psov a ľudské hlasy – možno aj preto je taká vychýrená svojimi starými piesňami, ktoré tu spievajú rozložené do viacerých hlasov, nikdy nie unisono, pričom sa vždy snažia prevýšiť súperov z dedinky naproti krajším, pozvoľným uhasinám refrénu. Zberatelia folklóru zachytili nad Issou mnoho motívov, ktoré pretrvali od pohanských čias, ako trebárs príbeh o Mesiaci (ktorý je u nás muž) vychádzajúcom z manželského lôžka, kde spal so svojou ženou – Slnkom.

II

Údolie Issy je unikátne inde neprekonaným počtom čertov.¹⁷ Bútľavé vrby, mlyny, príbrežné húštiny zrejme bytostiam, ktoré sa ukážu ľuďom len vtedy, keď sa im zachce, poskytujú výnimočný komfort. Tí, čo ich zazreli, vravia, že čert je nevelký, asi ako deväťročné dieťa, nosí zelený fráčik so žabó, vlasy má zapletené do vrkoča, pančuchy biele a bačkormi na vysokých opätkoch sa usiluje zamaskovať kopytá, za ktoré sa hanbí. K týmto príbehom treba pristupovať s istou dávkou opatrnosti. Je pravdepodobné, že čerti, ktorí sú si vedomí poverčivého obdivu ľudí voči Nemcom – ľuďom, ktorí sa vyznajú v obchode, rôznych technických fortieľoch a vede, – sa snažia umocniť si autoritu tým, že sa oblečú ako Imma-

¹⁷ Svedectvá o rozšírenom uctievaní týchto bytostí na Litve môžete aj dnes zhladiť v Múzeu čertov v Kaunase. Máme tu do činenia s prejavom fenoménu dvojveria, t. j. prežívania pohanských obradov, ktoré sa na Litve v súvislosti s neskorým prijatím kresťanstva roku 1387 prejavovalo nanajvýš zreteľne.

nuel Kant z Kráľovca. Nie náhodou iný názov pre temné mocnosti nad Issou znie „Nemčík“ – a ukazuje, že čert je prívržencom pokroku. Avšak ťažko sa zmieriť s predpokladom, že by sa takto parádili deň čo deň. K ich obľúbeným rozptýleniam patrí napríklad tanec v oráčinách či prázdnych, obvykle bokom od obydľí stojacich stodolách, v ktorých sa trepe ľan: ako by mohli vo frakoch rozvírovať kľbká dymu a pazderia bez toho, aby sa obávali, že prídu o svoj solídny výzor? A prečo, ak im už bol udelený istý druh nesmrteľnosti, by si mali vybrať práve parádu osemnásteho storočia?

Nevedno vlastne, do akej miery môžu meniť výzor. Keď panna zapáli v predvečer sviatku svätého Ondreja dve sviece a pozrie sa do zrkadla, môže uzrieť budúcnosť: tvár muža, s ktorým spojí svoj život, občas i tvár smrti. Či sa to takto preoblieka čert, alebo pôsobia iné magické sily? A ako rozoznať bytosti, ktoré sa tu zjavili po príchode kresťanstva, od iných, pradávnych domorodcov: od lesnej čarodejnice, ktorá vymieňa deti v kolískach, či drobných ľudkov, ktorí v noci vychádzajú zo svojich zámkov pod koreňmi bazy čiernej? Či sa čerti a tie rôzne iné stvorenia voľajako dorozumievajú, alebo prebývajú len tak popri sebe, ako sú popri sebe sojky, vrabce alebo vrany? A kde je krajina, do ktorej sa utiahnu jedni aj druhí, keď zem gniavia pásy tankov a keď si pri rieke navzájom plytké hroby kopú tí, čo majú byť zastrelení, a uprostred krvi a sĺz, pod svätožiarou Dejín, vschádza Spriemyselnosť? Či si môžeme predstaviť akýsi snem v jaskyniach, hlboko dolu v zemi už rozhorúčenej plameňmi éterického ústredia zeme, snem, na ktorom desaťtisíce malých čertov vo frakoch vážne a smutne počúvajú rečníkov, ktorí reprezentujú ústredný výbor zeme? Lebo rečníci oznamujú, že v záujme poriadku je koniec s vyčítaním na poliach a lúkach, že chvíľa si žiada iné prostriedky, že vysoko kvalifikovaní odborníci sa už budú správať tak, aby ich prítomnosť vedomie smrteľníkov nezachytilo. Rozlieha sa potlesk – avšak silený. Ved' prítomní už pochopili, že boli potrební iba v prípravnej fáze, že pokrok ich zovrie do ponurých čelustí a že už neuzrú západy slnka, let sťahovacích vtákov, trbleť hviezd a všetky zázraky nekonečného sveta.

Sedliaci nad Issou kládli na prah chalupy miskú s mliekom pre

mierne vodné hady, ktoré sa nebáli ľudí. Potom sa stali zanietnými katolíkmi a prítomnosť čertov im pripomínala vojnu, ktorá prebieha o konečné ovládnutie ľudskej duše. Čím sa stanú zajtra? V priebehu rozprávania nevedno, či si zvolí čas prítomný alebo minulý, veď to, čo plyní, neuplynie úplne, kým trvá v pamäti pokolení – alebo čo i len jedného kronikára.

Žeby si čerti obľúbili Issu vďaka jej vode? Vraví sa, že má vlastnosti, ktoré vplývajú na povahu ľudí, ktorí sa rodia na jej brehoch. Dávajú prednosť skôr excentrickému správaniu sa, rozvaha im je cudzia a ich belasé oči, svetlé vlasy a trocha ťažkopádne ustrojenie sú len klamným zdaním nordického zdravia.

III

Tomáš sa narodil v Stratenom nad Issou v čase popoludňajšej tíšavy, keď zrelé jablko padá s buchotom na zem a v pitvoroch stoja sudy hnedého piva, ktoré sa tu varí po ukončení žatvy. Stratené, to je v prvom rade vrch zarastený dubmi. V tom, že na ňom postavili drevený kostol, sa skrýva zámer nepriateľa pradávného náboženstva, alebo hádam túžba prejsť od pradávného k novému bez nepokojov: na tom mieste kedysi vykonávali svoje obrady žreci boha hromu. Keď sa opriete o múrik z balvanov, z trávnik pred kostolom je výhľad dolu na slučku rieky a kompu s vozíkom, ktorý sa pozvoľna posúva pozdĺž lana, rovnomerne ťahaného rukou prievozníka (most tu nie je), cestu, strechy medzi stromami. Trocha bokom stojí fara so sivou strechou z drevených šindľov, podobnou lodiam z obrázkov. Po vstúpení na schodíky a stlačení kľučky kráčate dlažbou z ošúchaných tehličiek uložených šikmo do stromčeka, svetlo na ňu dopadá cez zelené, červené a žlté okienka, ktoré vzbudzujú obdiv detí.

Medzi dubmi, na úbočí, je cintorín a na ňom v štvorci reťazí, ktoré spájajú kamenné stĺpiky, ležia Tomášovi predkovia z matkinej

strany. Z jedného boka sa k cintorínu primkávajú oblé vyvýšeni-
ny, na ktorých v lete pomedzi saturejky frngajú jašteričky. Nazýva
sa to Švédske valy. Nasypali ich alebo Švédi, ktorí sem prichádzali
spoza mora, alebo tí, čo sa s nimi bili. Občas tu nachádzajú pozo-
statky brnení.

Za valmi začínajú stromy parku, jeho okrajom prebieha ces-
ta, veľmi strmá, ktorá sa v čase odmäkov mení na koryto potoka.
Vedľa cesty zo záhadného zhluku trnia vytŕčajú ramená kríža. Dostať
sa k nemu treba trávou po zvyškoch schodov a vtedy máte pod se-
bou okrúhlu dutinu studne, žaba vypliešťa oko spod obruby, a keď
prikľaknete a odhrniete žaburinku, dá sa dlho hľadiť do guľôčky
vody, ktorá sa obracia na dne. Zakloníte hlavu a vtedy sa ukáže ma-
chom obrastený Kristus z dreva. Sedí v takej jednej kaplnke, jednu
ruku drží na kolenách a druhou si podopiera bradu, lebo je smutný.

Od cesty alejou sa ide smerom k domu. Smeruje nižšie, ako tu-
nel, také husté sú tu lipy, k rybníku so šachorím. Rybník sa volá Čier-
ny, lebo k nemu nikdy nezájde slnko. Chodiť sem v noci je hrozné;
videli tu neraz čierne prasa, ktoré grúli, dupoce kopytami po chod-
níčkoch a po prežehnaní sa zmizne. Za rybníkom ďalej zasa stúpa
a náhle sa rozostrie jas pažite. Dom je biely, taký nízky, že strecha,
na doštičkách ktorej tu a tam býva mach a tráva, vyzerá, akoby ho
gniavila. Divý vinič, na plodoch ktorého sa jazyk zmŕšti, okná a dva
stĺpiky na priedomí. Zozadu je dostavané krídlo stavby – tam sa
všetci presunú v zime, lebo priečelie práchnivie a klesá od vlhkosti,
ktorá preniká spod dlážky. Krídlo pozostáva z mnohých izieb, stoja
v nich kolovrátky, tkáčske stavy a lisy na valchovanie súkna.

Tomášova kolíska bola umiestnená v starej časti domu, pri zá-
hrade, a prvým zvukom, ktorý ho uvítal, bol iste krik vtákov za ok-
nom. Keď už chodil, veľa času využil na prezeranie izieb a komô-
rok. V jedálni sa bál podísť ku koženej pohovke – ani nie tak pre
portrét muža v brnení s lemom purpurových šiat, ktorý sa prísne
díval, ako skôr pre dve obludne skrivené tváre z hlíny na polici. Do
časti, ktorej sa hovorilo „salón“, nikdy nev kročil, a dokonca aj keď
bol už veľkým chlapcom, cítil sa tam nesvoj. „Salón“ za halou bol
stále pustý, parkety a nábytok praskali samy v tichu a odkiaľsi mu

bolo známe, že sa tam vyskytuje čias prítomnosť. Najväčšmi túžil ocitnúť sa v komore – ale to sa stávalo výnimočne. Vtedy babičkina ruka otočila vo dverách natretých na červeno kľúč a vytryskla vôňa. Najprv vôňa údených klobás a šuniek, ktoré viseli pod hradami stropu, ale miešali sa s ňou aj iné arómy, z priečinkov, ktoré stúpali jeden za druhým pozdĺž stien. Babička vyťahovala priečinky a dovoľila voňať, pričom vysvetľovala: „To je škoricca, toto káva, toto klinčeky.“ Vyššie, tam, kde mohli dosiahnuť iba dospelí, ligotali sa hrnčeky tmavozlatistej farby, ktoré vzbudzovali vášeň, mažiare a navyše strojček na mletie mandlí, a tiež pascička na myši: škatuľka z plechu, do ktorej mohla myš vbehnúť po mostíku s povytínanými schodíkmi, a keď sa natiahla za slaninou, otvorila sa závera a potvorka spadla do vody. Malé okno komory malo okenice a okrem vône tu bol chládok a tieň. Tomáš mal tiež rád miestnosť smerom od chodby pri kuchyni, „šatník“, v ktorej sa sušili syry a často tam mútili maslo. Zúčastňoval sa toho, lebo je veľmi pútavé pohybovať palicou zhora nadol, keď v otvore syčí cmar – i keď baviť ho to prestalo rýchlo, lebo treba dlho pracovať, kým po zdvihnutí poklopu zbadáte, že krížiak na konci palice už oblepujú žlté hrudky. Tomáš najprv spoznal dom, ovocný sad za ním a trávnik pred ním. Na trávniku tri agávy, veľká uprostred, dve menšie po bokoch, roztláčali kvetináče, na dyhách ktorých zanechávala vyššie i nižšie stopy hrdza obručí. Za tými agávami sa natáhovali vrcholce smrekov, ktoré rástli dolu v parku, a pomedzi ne svetlo. Odtiaľ sa behávalo dolu k rieke a do dedinky, najprv iba vtedy, keď Antonina niesla v koryte opretom o bedro bielizeň na pranie a na nej položený piest, alebo, ako sa to inak volá, lopár.

IV

Tomášovi predkovia boli páni. Zvesti o tom, ako sa nimi stali, sa stratili. Nosili prilby a meče a obyvatelia okolitých dediniek muse-

li obrábať ich polia. Ich majetok sa vyznačoval väčšmi počtom duší – čiže poddaných – než rozlohou pôdy, ktorú vlastnili. Kedysi veľmi dávno im dedinky odovzdávali dane iba v naturáliách, neskôr pozornosti neušlo, že obilie, ktoré naložia na člny a odošlú dolu riekou Neman do mora, prináša veľké zisky a že sa vypláca povykrajovať z lesa sekerami políčka. Vtedy sa stávalo, že do práce nútení ľudia uskutočňovali vzbury a zabíjali pánov, pričom vodcami boli starci, ktorí nenávideli aj pánov, aj kresťanstvo, ktoré prišlo zároveň s ukončením voľnosti.

Tomáš sa narodil, keď už bol statok minulosťou. Zostalo nie veľmi veľa zeme, ktorú oborávalo, obsievalo a kosilo niekoľko rodín nájomníkov; výsluhu dostávali prevažne v zemiakoch a zrne a tento ročný prídel sa zaznačoval do kníh ako nájomné (ordinaria). Okrem nich „pri panskom stole“ držali istý počet čelade.

Tomášov dedo, Kazimír Surkont, sa v ničom nepodobal tým chlapom, ktorí sa tu voľakedy zaoberali najmä šľachtením klusákov a hádkami o druhoch zbraní. Nevysoký, trochu ťažkopádny, vysedával obvykle vo svojom foteli; niekedy, keď sa počas driemot zaprel bradou do prs, sklzli mu sivé pásy začesané za ružovú plešinu a cviker sa mu hompáľal na hodvábnom povrázku. Mal kožu dieťaťa (len nos často od zimy nadobúdval farbu slivky) a belasé oči s červenými žilkami. Ľahko prechladol a svoju izbu uprednostňoval pred otvoreným priestranstvom. Nepil, nefajčil, a hoci mal nosiť čizmy so sárkami a dokonca ostrohy, chodil v dlhých nohaviciach s vypchávkami na kolenách a šnurovacích bačkorách. Na statku nebol ani jeden poľovnícky pes, hoci na dvore pri stajni sa škrabali a vyberali si blchy húfy rozličných Zahrajov, nezaťažených žiadnymi záväzkami. Neboli tu tiež žiadne strelné zbrane. Dedko Surkont si nadovšetko vážil pokoj a knihy o pestovaní rastlín. Azda aj k ľuďom sa správal tak trochu ako k rastlinám a ich vášne ho vyvádzali z rovnováhy. Usiloval sa ich pochopiť a to, že bol „príliš dobrý“, spolu s jeho nechúťou ku kartám a hlučnej zábave, odpudzovalo od neho susedov, ktorí mu boli rodom rovní. Vyslovovali jeho priezvisko a krčili plecami – nevedeli mu predhodiť žiadne konkrétne výčitky. Každého, kto prišiel, pán Surkont prijal a vzdal mu úctu cel-

kom bez ohľadu na hodnotu a postavenie. Bolo známe, že inak sa treba správať k šľachticovi, inak k Židovi či sedliakovi – no on tento princíp nedodržiaval, ani keď šlo o hrozného Chaima. Chaim sa raz za niekoľko týždňov zjavil vo svojej bricke a s bičom v ruke, v čiernom kaftane, s nášivkami nohavíc zvisajúcimi na sáry čižiem vstúpil do domu. Brada mu trčala ako poleno, ktoré ošľahol oheň. Rozpútal rozhovor o cenách raži a teliat – to však tvorilo len úvod výbuchu. Vtedy, jačiac a gestikulujúc, pobiehal a naháňal domácich po všetkých miestnostiach, šklbal sa za vlasy a prisahal, že keď zaplatí, čo žiadajú, zbankrotuje. Zdá sa, že bez odohrania tohto zúfalstva by odchádzal s pocitom, že nesplnil to, čo pokladal za povinnosť dobrého kupca. Tomáš sa čudoval, že jačanie prestávalo náhle. A Chaim už mal na perách hneď čosi ako úsmev, sedel pri dedkovi a priateľsky sa s ním zhováral.

Vlúdnosť voči ľuďom vonkoncom neznamenal, že Surkont mával vo zvyku podliehať iným. Dávne spory medzi dedinkou Straténou a statkom uhasli a majetky boli rozdelené tak, že nebol dôvod na hádku. Inak to bolo s Pogirami, dedinkou pri lese na opačnej strane. Táto sa neprestajne púšťala do svárov pre právo na pasenie, ktoré si veľmi brala k srdcu. Pogirčania sa schádzavali, rozoberali záležitosť, zlosť sa v nich hromadila, potom určili delegáciu staršinov. Keď sa však staršinovia usadili so Surkontom pri stole, na ktorom bola vodka a falaty údenín, celá príprava zmizla do nenávratna. On si pohliadal zápästie ruky dlaňou a pozvoľna, prívetиво vysvetľoval. Viditeľná bola jeho istota, s ktorou sa uberal iba k riešeniu – a to spravodlivému. Prikyvovali, mäkli, uzatvárali novú dohodu, a až cestou späť im prichádzalo na um všetko, čo nepovedali, i hnevali sa potom, že ich zasa začaroval a že sa musia pred dedinčanmi hanbiť.

Za mladi sa Surkont učil v meste, čítal knihy Augusta Comta a Johna Stuarta Milla, o ktorých nad Issou okrem neho málokto počul. Z jeho rozprávania o tých časoch si Tomáš zapamätal hlavne to o báloch, na ktorých muži nosili fraky. Dedo a jeho kolega mali dokopy iba jeden frak, a keď jeden tancoval, druhý čakal doma a po niekoľkých hodinách sa vymenili.

Mal dve dcéry – Helena sa vydala za nájomcu z blízkeho okolia